

С. Д. Лисенко, С. С. Лисенко

**КУРГАННА ГРУПА 2 ВОЙЦЕХІВСЬКОГО
МОГИЛЬНИКА КОМАРІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
(дослідження 1924 та 2012—2013 рр.)**

Статтю присвячено публікації матеріалів із досліджень курганної групи 2 Войцехівського могильника. Курган 1 цієї групи 1924 р. розкопала експедиція Волинського науково-дослідного музею на чолі з С. С. Гамченком; результати цих розкопок залишилися неопублікованими. Протягом 2012—2013 рр. місце розташування кургану, розкопаного С. С. Гамченком, було локалізовано Фастівською археологічною експедицією; інші, ще не до кінця розорані кургани групи 2 були нанесені на план центральної ділянки могильника.

Ключові слова: Волинь, доба пізньої бронзи, тишинецьке культурне коло, комарівська культура, Войцехівський могильник.

Вступ. Войцехівський могильник¹ (Колодяжне 2)² розташований на лівому березі р. Случ (права притока Горині — права притока Прип'яті — права притока Дніпра) між смт Миропіль, с. Колодяжне Житомирського району Житомирської області та с. Колосівка (колишня Войцехівка) Шепетівського району Хмельницької області³ (рис. 1: 1). Могильник складається з 17 курганних груп з понад ста курганів загалом (рис. 1: 2; Гамченко 1924, № 46—47; Гончаров 1948, с. 7—8; Левицький 1930, с. 159—162; Лагодівська, № 34—35; Лагодівська 1948; Лагодівська, Захарук 1956; Бе-

резанская 1959, с. 15—16; 1972, с. 56—58; Лысенко, Лысенко 2011; Бунятян 2021, с. 206).

Могильник відкрив С. С. Гамченко улітку 1923 р., коли територія ур. Запуст, розташованого на північний схід від с. Войцехівка, була розчищена від чорнолісся, а навесні 1924 р. і частково розорана (Гамченко 1924, с. 69). Розкопки на могильнику С. С. Гамченко розпочав у вересні 1924 р. У курганній групі № 1 було розкопано сім курганів, ще один — у курганній групі 2 (Гамченко 1924, № 46, с. 66-94; Лагодівська 1948)⁴. 1949 року розкопки на могильнику були поновлені. У курганній групі № 1 загін Волино-Подільської археологічної експедиції у складі О. Ф. Лагодівської, Б. М. Захарука та П. І. Завади розкопав ще шість курганів (Лагодівська, Захарук 1956; Лысенко 2019, с. 49—52).

У 2011—2012 рр. розкопки на могильнику відновила Фастівська археологічна експедиція (ФАЕ): у курганній групі 3⁵ розкопано чотири

4. Крім того, 1924 р. С. С. Гамченко на краю ур. Запуст навпроти городища Колодяжин (курганна група № 6 за нашою нумерацією) дослідив невеликий курган, який містив колективне поховання періоду середньовіччя, яке, за припущенням С. С. Гамченка, є похованням «*посічених жителів давнього Колодяжного (може бути, під час одного з набігів кочівників?)*» (Гамченко 1924, № 46, с. 64—66).

5. Запроваджена нами 2011—2013 рр. наскрізна нумерація курганних груп Войцехівського могильника продовжує нумерацію курганних груп у звіті С. С. Гамченка за 1924 р., де він виконав розкопки (Гамченко 1924, № 46, с. 66—94). Ця нумерація не збігається з нумерацією на карті розташування курганних груп у с. Колодяжне, складеної І. Ф. Левицьким (рис. 1: 2; Гамченко 1924, № 47; Левицький 1930, с. 161); групі 1 Войцехівського могильника, за рукописом С. С. Гамченка, на цій карті відповідає

1. У літературі відомий також як Колосівський могильник, за сучасною назвою населеного пункту у Хмельницькій області.

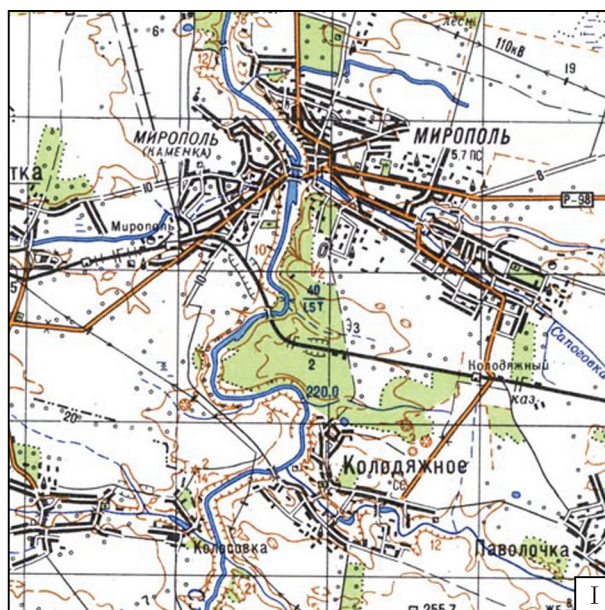
2. Наскрізна нумерація пам'яток біля с. Колодяжне, за: Манігда, Лисенко 2014.

3. До адміністративно-територіальної реформи 2020 р. смт Миропіль та с. Колодяжне належали до Романівського (колишнього Дзержинського) району Житомирської області, а с. Колосівка — до Полонського району Хмельницької області.

© С. Д. ЛИСЕНКО, С. С. ЛИСЕНКО, 2024

Рис. 1. Войцехівський могильник: I — поле між населеними пунктами Миропіль, Колодяжне та Колосівка, на якому розташований Войцехівський могильник (зафарбована ділянка; основа: фрагмент карти Генерального штабу М-35—68, «Полонное», 1988 р.); II — схема розташування курганних груп між смт Миропіль, селами Колодяжне та Колосівка (за: Гамченко 1924, № 47; склав І. Ф. Левицький; доповнення 2011—2013 рр. С. Д. Лисенка; арабськими цифрами позначено курганні групи, на яких проводилися розкопки)

Fig. 1. Voytsevivka cemetery: I — the field between settlements Miropol, Kolodyazhnoye and Kolosivka, where the Voytsevivka cemetery is located (shaded area; base: fragment of the General Staff map M-35—68, «Polonnoe», 1988); II — scheme of the location of the barrow groups between the Miropol, Kolodyazhnoye and Kolosivka (after Gamchenko 1924, N 47; compiled by I. F. Levitsky; with additions of 2011—2013 S. D. Lysenko; mound groups on which excavations were carried out are marked with Arabic numerals)

кургани. 2013 року у курганних групах 4—6 було досліджено ще по одному курганоподібному підвищенню; виявлені комплекси заключного етапу періоду пізньої бронзи та раннього залізного віку (Лисенко, Лисенко 2017; 2018;

група V, а групі 2 — група VI. Група 3, досліджена 2011—2012 рр., на карті І. Ф. Левицького не позначена. Можливо, саме ця група згадана як «курганна група 3» у звіті Волино-Подільської археологічної експедиції ІА АН УРСР за 1948 р. (Гончаров 1948, с. 7—8).

Матвиішина, Лисенко, Кушнір 2020; Лисенко, Лисенко 2024а).

Більшість досліджених на могильнику поховальних комплексів належить до класичних горизонтів комарівської культури тшинецького культурного кола (ТКК) епохи пізньої бронзи (середина — третя чверть II тис. до н. е.) (Лагодовська 1948; Лагодовська, Захарук 1956; Лисенко, Лисенко 2018). Були також виявлені кам'яні скрині із похованнями культури кулястих амфор (Гамченко 1924, № 46, с. 95—109;

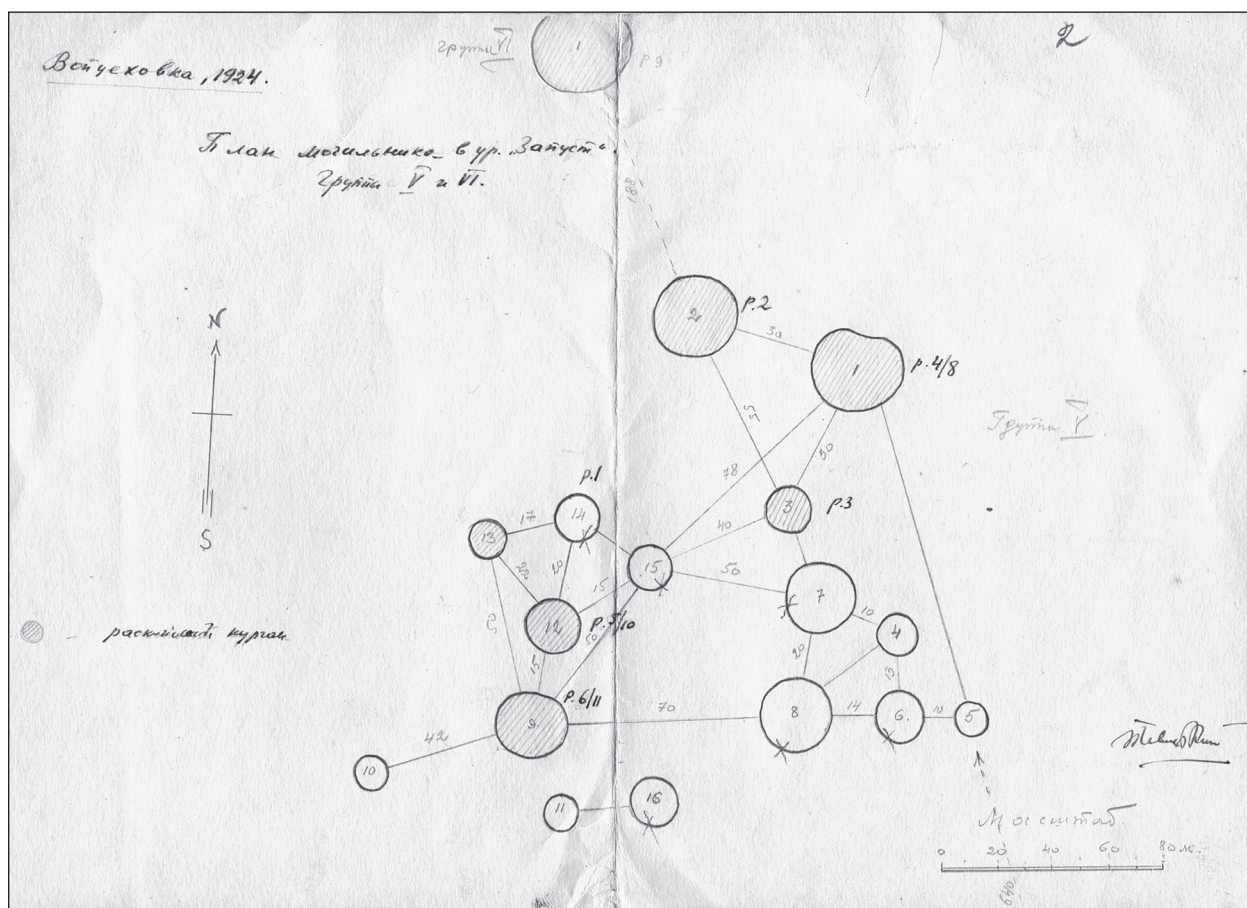

Рис. 2. Войцехівський могильник, кургани груп 1 (V) та 2 (VI), розкопані в 1924 р. (за: Лагодовская, № 34—35)

Fig. 2. Voytsehivka cemetery, barrows 1 (V) and 2 (VI) studied in 1924 (after Lahodovska, N 34—35)

Левицький 1929; 1930; Свешников 1983, с. 32—34, табл. XIII). Могильнику доби бронзи передувало поселення трипільської культури етапу СІ (городського типу) (Славін 1947, с. 73; Лагодовская 1954; Бурдо 2004, с. 103—104). 2013 року на різних ділянках були виявлені комплекси заключного етапу пізньої бронзової доби та раннього залізного віку (Лысенко, Лысенко 2017; 2021).

Дослідження курганної групи 2 (за матеріалами 1924 р.). В архіві О. Ф. Лагодовської у науковому архіві Інституту археології НАН України зберігається план курганів, розкопаних С. С. Гамченком (рис. 2; Лагодовская, № 34—35)⁶. Ця схема також була складена І. Ф. Левицьким 1924 р. і, ймовірно, потрапила до архіву О. Ф. Лагодовської із архіву С. С. Гамченка під час підготовки нею публікації матеріалів курганної групи 1 (Лагодовська 1948). За цим планом можна достатньо точно локалізувати розміщення кургану 1 курганної групи 2 відносно курганної групи 1.

У зв'язку з тим, що матеріали курганної групи № 2 не потрапили до публікації О. Ф. Ла-

6. Групі 1 (за рукописом С. С. Гамченка) на цій схемі також відповідає група V, а групі 2 — група VI.

годовської, вважаємо за доцільне навести повний опис цих матеріалів за рукописним звітом С. С. Гамченка⁷.

Курган 1 (1924 р.). «Курган № 1 (за планом № 1) Войцехівської групи № 2. 4—14/X 1924 р. розташований на SW околиці групи (рис. 3; 4). На краю узлісся дубового лісу. N^a половина вкрита щільним дерном, а S^a була зорана (без засівання) і майже знову задернилась. На OON, біля підосви, два глоди і навколо, на близькій відстані, дуби (50—60 років). На вигляд один із найбільших курганів групи. Навколо широкий, неясних обрисів, обпливлив кільцевий ровик⁸. Проміри: коло основи 63,19 м, N—S крива-утворювальна⁹ 19,88 м, W—O крива-утворювальна 19,88 м, висота 1,24 м, ширина ровика приблизно 6 м і глибина його приблизно 0,16 м. Поверхня насипу розбита на 8^m

7. Рукопис написано російською. Розшифрування рукопису та переклад наш, авт. Стиль С. С. Гамченка по можливості збережено. Підкреслення відповідають підкресленням у рукописі С. С. Гамченка. Розбивка на абзаци й рубрикація, які у рукописі С. С. Гамченка відсутні, зроблені нами за змістовими блоками для зручності сприйняття.

8. Йдеться, найвірогідніше, про прикурғанну виїмку.

9. В оригіналі рукопису — «кривая-образующая».

секторів (*NNO*, *OON*, *OOS*, *SSO*, *SSW*, *WWS*, *WWN* і *NNW*) і в середині залишений «тіп» (діам. 0,44 м) (рис. 5; 9—11). Розкопку проведено так само, як і кургану № 5 Войцехівської групи № 1¹⁰ (Гамченко 1924, № 46, с. 91—92).

«На глибині 0,71 м з'явилися поодинокі черепки кубики (описаного типу)¹¹ і червоні черепки двоконусної посудини (трипільська культура), знайдені в I та IV секторах. На тій самій глибині виявлені: уламок кістки бика (I сектор, біля підшови) і багаття (у центрі). На глибині 1,06 м черепки кубиків і корчаг (описаного типу)¹² траплялись в I, II, V, VII та VIII секторах. Ще на глибині 0,51 м, з *O* (майже біля центру), знайдено: шматок гнейсової плитки (0,08 × 0,14 × 0,06 м) і уламки стегна та лопатки бика. На глибині 1,24 м: поодинокі черепки таких саме посудин, як і вище, у II—V секторах і вбачається поховальна пляма (*SW—ON* напрям) коричнево-чорного кольору, розташована в середині насипу» (Гамченко 1924, № 46, с. 92).

Поховання 1 (центральне) (рис. 5—7; 9; 10). «На глибині 1,95 м був низ поховальної ями, опущеної до лесу. Кістки скелета цього поховання розтягнуті, деякі (наприклад, частина довгих кісток) підняті, інші опущені (верхня частина скелета), інші зсунуті сповзанням насипу (ліктюві, променеві, лопатки), взагалі розтягнення скелета виявилось на *O* і зсув нижньої половини стався з поворотом на *S* (від *NO*) майже на 50°. Враження: скелет лежить на правому боці, у скорченому положенні, по лінії *SW—NO* (голова від *SW*)» (Гамченко 1924, № 46, с. 92).

Вогнище (рис. 5; 7). «На глибині 0,98 м бурочорна пляма багаття (0,85 × 1,09 × 0,26 м) знаменувалась вугіллям і золою, з помітним сповзанням на *SW* і *SO*. Зверху багаття і внизу було по шматку гнейсо-граніту» (Гамченко 1924, № 46, с. 92—93).

Поховання 2 (південно-західне) (рис. 6; 8; 11). «На глибині 0,85 м, у *SW* частині насипу, поблизу підшови, знайдено скелет чоловіка

10. Курган 5 групи 1 було розкопано в тому ж порядку, що і курган 4: «Розкопку проведено по всій площі насипу, за розмірами основи (підшови) та її фігури в плані, до появи культурних точок штихами (0,13—0,17 м), із зачисткою (0,02 м) після кожного штиха. Культурні точки робились опуклими (малі «попи»), а розкопка тривала штихами із зачисткою» (Гамченко 1924, № 46, с. 77).

11. За термінологією С. С. Гамченка «кубишка» відповідає глибокій профільованій чаші, іноді — з ручкою (Гамченко 1924, № 46, с. 70, 74, 85, фото 18, 19, 83). О. Ф. Лагодовська помилково інтерпретує цю назву як «банка» (Лагодовська 1948, с. 63, 65, 67, рис. 1: 5, 6, 8).

12. «Корчага» за визначенням С. С. Гамченка — «тип яйцеподібної урни з об'єм'ятим, але ясно вираженим дном» (Гамченко 1924, № 46, с. 74); мабуть, це великі посудини S-подібного профілю з порівняно маленьким денцем без закраїн.

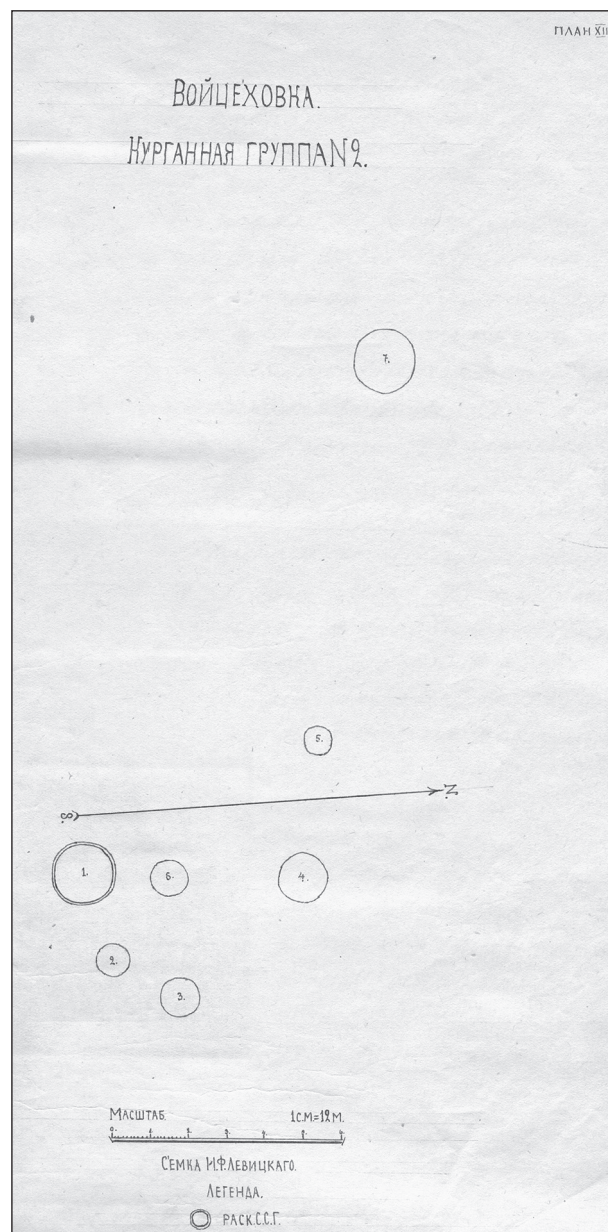

Рис. 3. Войцехівський могильник, курганна група 2 (за: Гамченко 1924, № 46, план XII)

Fig. 3. Voytsekhivka cemetery, barrow group 2 (after Gamchenko 1924, N 46, plan XII)

(?), що лежав на правому боці, у скорченому положенні, з ухилом від *W—O* до *N—S* (голова від *W*) на 30°. Кістки цього скелета теж були розтягнуті, особливо ножні. Земля перед цим кістяком (шар вищий за рівень ліжка¹³), під ним і навколо нього була пофарбована в коричневий колір перегною. Трупна або поховальна пляма вбачалася з глибини 0,83 м» (Гамченко 1924, № 46, с. 93).

«Кістки обох скелетів у сильно зруйнованому (особливо центрального) стані. Частини центрального скелета мають ступінь майже повної руйнації, а частини *SW* скелета краще

13. В оригіналі рукопису — «постели».

Рис. 4. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1 до початку розкопок (за Гамченко 1924, № 46, фото 109)

Fig. 4. Voytsehivka cemetery, barrow group 2, barrow 1 before the investigation (after Gamchenko 1924, N 46, photo 109)

зберегли форми і були ще міцнішими» (Гамченко 1924, № 46, с. 93).

«Співпрацювали: І. Ф. Левицький і за плату артіль робітників з Колодяжного та Войцехівки» (Гамченко 1924, № 46, с. 94).

Міркування С. С. Гамченка щодо інтерпретації результатів розкопок. «Судження. Центральний скелет похований у поховальній ямі, опущений до верхньої поверхні лесу. Коли яма була засипана, влаштовано культове вогнище. Кістяк покладено у скорченому положенні, на правому боці (головою на SW?). Характерна відсутність посудин! Важко припустити, щоб черепки, знайдені в насипу, могли бути залишками культових посудин (кубишки, корчаги). Чи був якийсь інвентар, не вдалось з'ясувати (земля була волого-в'язка і темного кольору, який приховував і затемнював спостереження)» (Гамченко 1924, № 46, с. 93—94).

«На SW від чоловіка центра виконано поховання чоловіка (?) на правому боці, у скорченому положенні, з ухилом від W—O до N—S (голова від W) на 30°. Поховання цього, якщо припустити, що обидва поховання одночасні (будова насипу цьому припущенню не суперечила), виконано на присипці. І при цьому кістяку, як і зазвичай для підлеглих кістяків, інвентарю не відкрито. Немає підстав стверджувати, щоб обидва цих поховання не були

одночасними. Уламки кісток були, мабуть, пов'язані з багаттям, безсумнівно культового значення» (Гамченко 1924, № 46, с. 94).

Зіставлення матеріалів із кургану 1 групи 2 з курганами інших груп Войцехівського могильника. Як бачимо із рукопису С. С. Гамченка, висота кургану 1 була 1,24 м, діаметр — близько 20 м¹⁴. Курган оточувала широка і неглибока прикурганна виїмка. У кургані було досліджено два поховання (рис. 6). За залишками кісток можна припускати, що небіжчиків покладено скорчено на правому боці та орієнтовано головами у південно-західному (II 1/1)¹⁵ і західному секторах (II 1/2). Стан залишків кістяків не дає змоги установити ступінь скорченості та позицію рук небіжчиків. Однак, ураховуючи розтягнутість кісток, можемо припустити, що скелети лежали середньо або слабо скорчено. Поховальний інвентар біля кісток не виявлений, але у насипу є фрагменти великих посудин і чаш тшинецько-комарівського типу. Вище центрального поховання за-

14. У разі перерахунку за периметром кола; а у випадку перерахунку за кривою-утворювальною — приблизно 19 м.

15. Тут і далі чисельник позначає номер кургану, знаменник — номер поховання (через тире вказані номери поховань, належних до одного колективного поховання); римська цифра — номер курганної групи.

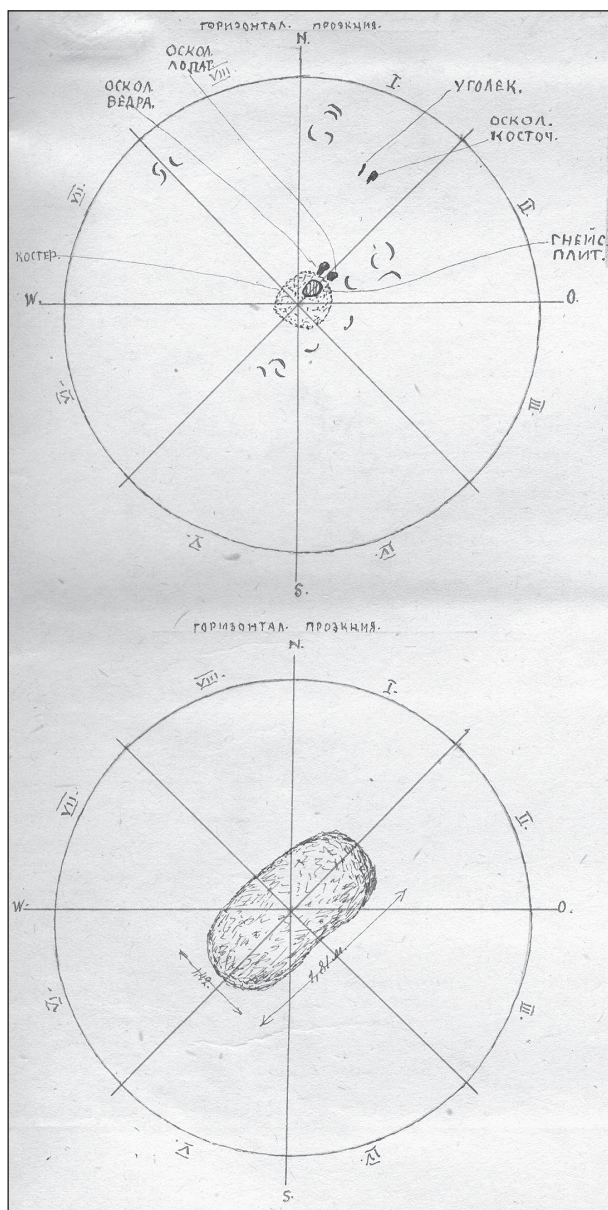

Рис. 5. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1. Плани на рівні фіксації вогнища та рівні фіксації поховання 1 (за: Гамченко 1924, № 46, рис. на с. 92)

Fig. 5. Voytsehivka cemetery, barrow group 2, barrow 1. Plans at the level of fixation of the fireplace and at the level of fixation of burial 1 (after Gamchenko 1924, N 46, fig. on the p. 92)

фіксовано залишки ритуального вогнища і окремі кістки жертовної тварини (бика).

За розмірами кургани групи 2 цілком зіставні із курганами комарівської культури груп 1 та 3, розташованих безпосередньо на південь і північний схід від групи 2. Висота їх коливається у межах 0,3—2 м, діаметри — від 10 до 22 м. Так само, як курган 1 групи 2, всі кургани групи 1, досліджені 1924 р., були оточені прикурғанними виймками (*«ровиками»*, за термінологією С. С. Гамченка). Прикурғанна виймка була зафіксована під час розкопок і навкруги кургану 2 групи 3. Насипи всіх досліджених у гру-

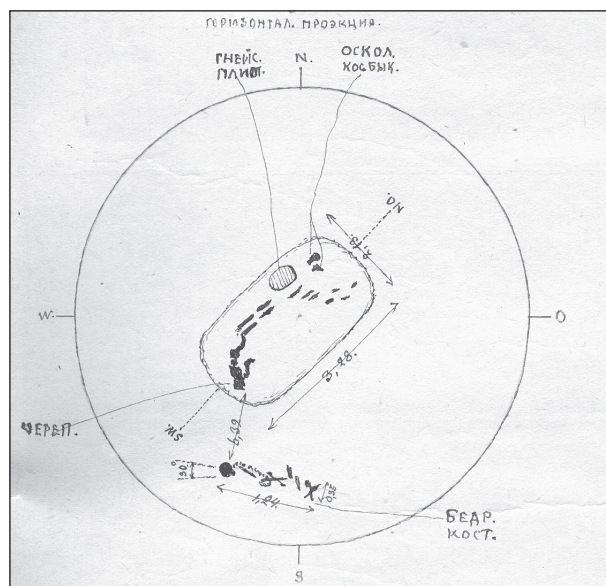

Рис. 6. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1. Загальний план розташування поховань (за: Гамченко 1924, № 46, рис., с. 92)

Fig. 6. Voytsevivka cemetery, barrow group 2, barrow 1. General plan of the burials (after Gamchenko 1924, N 46, fig., p. 92)

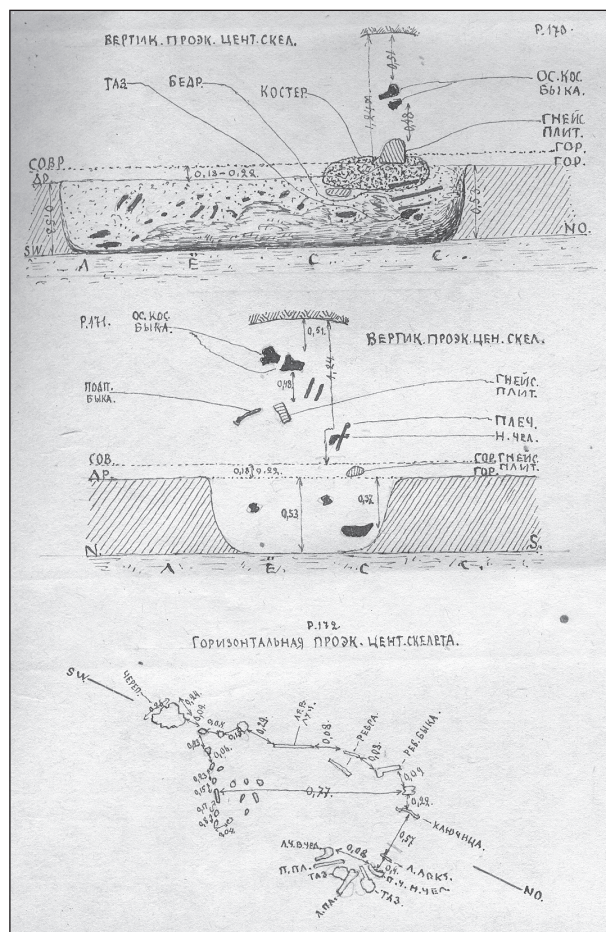

Рис. 7. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1, поховання 1, центральне (за: Гамченко 1924, № 46, рис. 170—172)

Fig. 7. Voytsekhivka cemetery, barrow group 2, barrow 1, burial 1, central (after Gamchenko 1924, N 46, fig. 170—172)

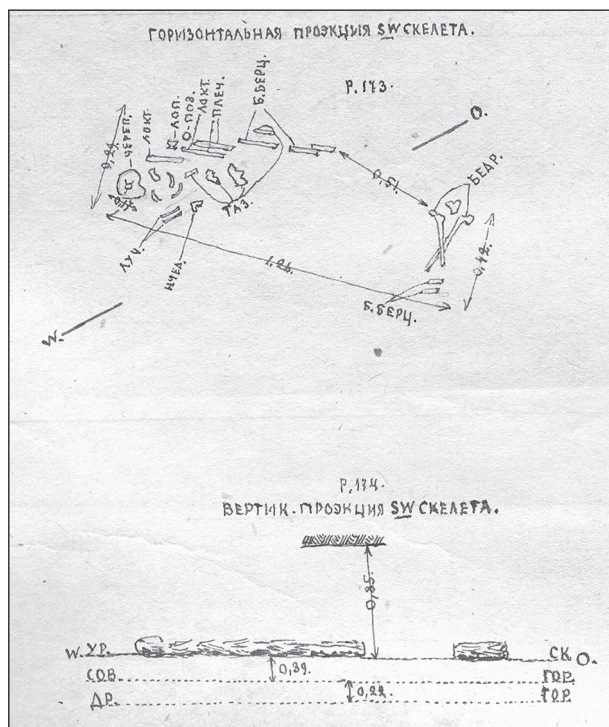

Рис. 8. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1, поховання 2, південно-західне (за: Гамченко 1924, № 46, рис. 173—174)

Fig. 8. Voytsehivka cemetery, barrow group 2, barrow 1, burial 2, southwestern (after Gamchenko 1924, N 46, fig. 173—174)

Рис. 9. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1, поховання 1 (за: Гамченко 1924, № 46, фото 110)

Fig. 9. Voytsehivka cemetery, barrow group 2, barrow 1, burial 1 (after Gamchenko 1924, N 46, photo 110)

пах 1 та 3 курганів у різній кількості містили фрагменти посуду та цілі посудини тшинецько-комарівських типів, які можна пов'язати із певними ритуальними діями, а також фрагменти посуду трипільської культури, які потрапили до насипів із шару поселення, яке передувало появі могильника.

Для зіставлення поховального ритуалу наведено узагальнений опис поховань із курганних груп 1 та 3.

У курганній групі № 1, у 13-ти курганах, було виявлено 32 поховання комарівської культури (18 у 1924 р. та 14 у 1949 р.)¹⁶, значна частина яких зберіглась дуже погано або була майже повністю зруйнована (Гамченко 1924, № 46, с. 66—91; Лагодовська 1948, с. 63—68; Лагодовська, Захарук 1956, с. 70—73). По-

16. Кожен скелет із розкопок 1924 та 1949 рр. позначено як окреме поховання. У чотирьох випадках поховання були парні (4Б/2—3, 9/1—2, 11/2—3, 12/1—2), у двох — потрійні (5/2—4, 9/3—5). Фактично, у групі 1 було досліджено 24 поховання. Всі колективні поховання містили скелети, розташовані за войцехівським обрядом — валетом, ногами один до одного (як імітацію войцехівського обряду можна розглядати і поховання 11/2—3, де скорчений скелет 11/2 лежав головою на схід, а в ногах у нього знаходилась демембрація (розчленування) 11/3, череп у якій розташовувався у західній частині масиву кісток).

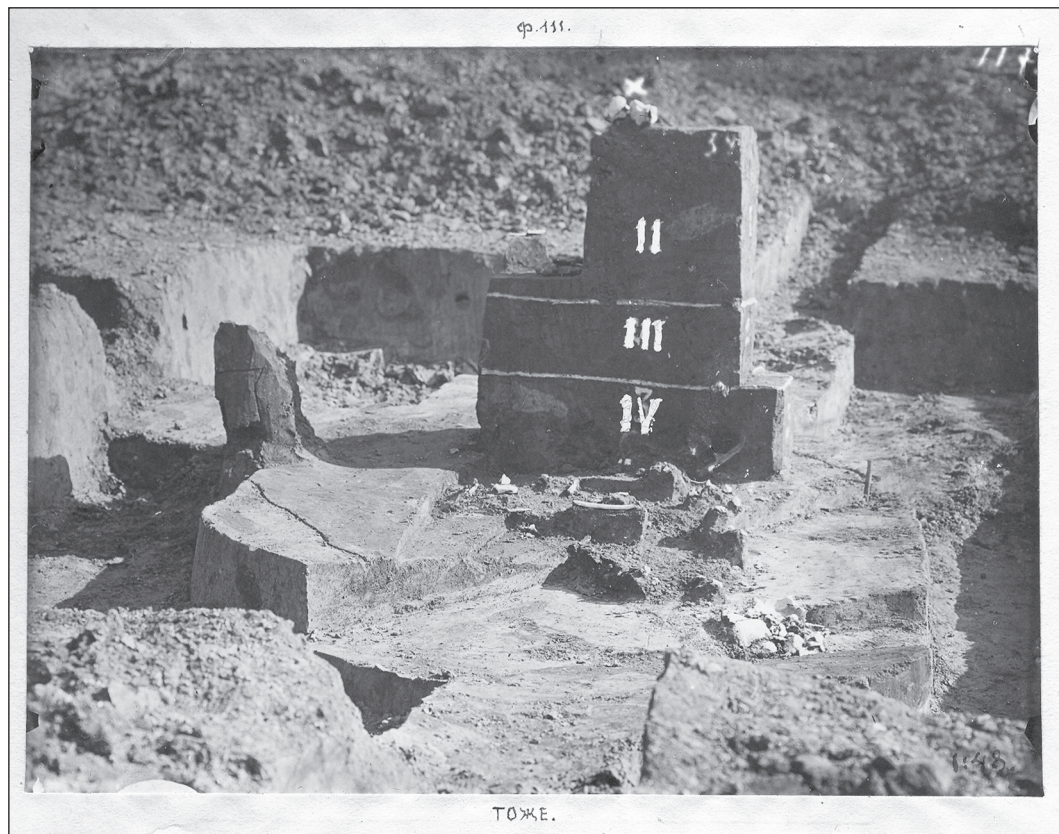

Рис. 10. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1, поховання 1 (за: Гамченко 1924, № 46, фото 111)

Fig. 10. Voytsekhivka cemetery, barrow group 2, barrow 1, burial 1 (after Gamchenko 1924, N 46, photo 111)

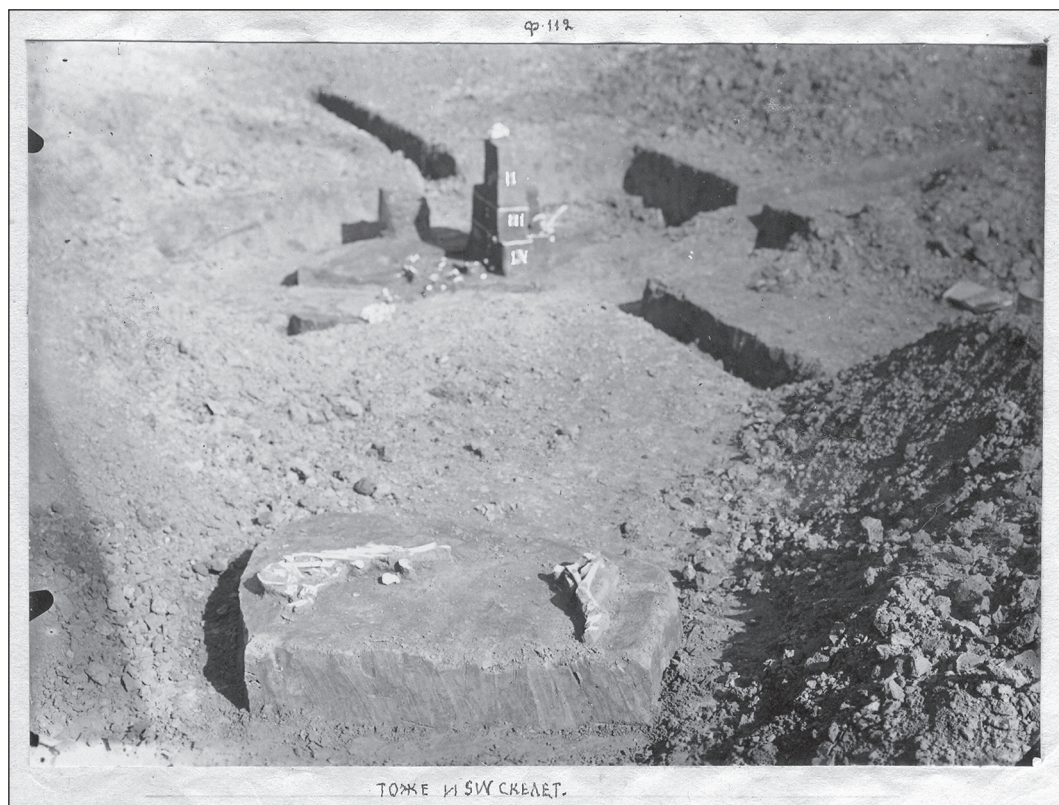

Рис. 11. Войцехівський могильник, курганна група 2, курган 1, поховання 2 (за: Гамченко 1924, № 46, фото 112)

Fig. 11. Voytsekhivka cemetery, barrow group 2, barrow 1, burial 2 (after Gamchenko 1924, N 46, photo 112)

Рис. 12. Войцехівський могильник на карті Google (2012 р.). Арабськими цифрами позначені курганні групи 1—3

Fig. 12. Voytsekhivka cemetery on the Google map (2012). Arabic numerals indicate barrow groups 1—3

ховання здійснені у неглибоких ямах або на рівні давнього горизонту. Розташовані у центральному (І 1/1, 2/1, 3/1, 4А/1, 4Б/1, 5/1, 7/1, 8/1, 9/1—2, 11/1, 12/1—2, 16/1), північному (І 2/2, 6/3), північно-східному (І 11/2—3, 15/1), південно-східному (І 6/2), південному (І 2/3; 4Б/2—3), південно-західному (І 6/1), західному (І 4Б/4, 5/2—4, 9/3—5, 12/3) секторах кургану.

Майже у всіх випадках, коли вдалось установити позу похованого, скелети лежали скорчено на боці. Винятком є лише поховання 9/3 (випростане на спині із трохи підігнутою правою ногою) та 11/3 (демонстрація, кістки складені «пакетом»). Ступінь скорченості кістяків різний¹⁷ — сильний (І 4А/1, 4Б/1, 4Б/2, 4Б/3, 4Б/4, 5/1, 5/2, 5/3, 5/4, 6/1, 6/2, 6/3, 7/1) та середній (І 9/4, 9/5, 11/2, 12/1, 12/2, 15/1); у кількох

випадках відомо лише те, що кістяки лежали скорчено (І 2/2, 2/3, 9/1, 9/2)¹⁸.

Скелети лежали як на правому (І 2/3, 4А/1, 4Б/1, 4Б/3, 4Б/4, 5/1, 5/4, 6/1, 7/1, 9/1, 9/4, 12/1), так і на лівому (І 2/2, 4Б/2, 5/2, 5/3, 6/2, 6/3, 9/2, 9/5, 11/2, 12/2, 15/1) боці.

Відповідно до креслень у звіті С. С. Гамченка (не завжди підтверджених фотографіями), домінувала позиція рук, сильно зігнутих у ліктях, долонями в напрямі обличчя (І 4А/1, 4Б/1, 4Б/2 (?), 4Б/3, 4Б/4, 5/2, 5/3, 5/4 (?), 6/1, 6/2, 6/3). Не можна виключати і інші позиції рук: одна рука сильно зігнута у лікті, друга випростана в напрямі колін (І 11/2)¹⁹; обидві руки зігнуті під приблизно прямим кутом (І 12/1)²⁰; одна рука середньо зігнута, інша випростана (І 4Б/2)²¹; обидві руки випростані в напрямі колін (І 5/4)²²; однак у всіх останніх випадках ліктьові та лу-

17. Інформація щодо ступеня скорченості скелетів і позицій рук у похованнях із досліджень 1924 р. наводиться переважно за кресленнями у рукописі С. С. Гамченка. Однак цю інформацію, лише іноді підтверджену фотографіями, не завжди можна вважати достовірною, особливо враховуючи стан збереженості поховань; на кресленнях в ряді випадків могла бути зображена реконструйована схема розташування скелетів, так, як це вважав дослідник, а не те, що було безпосередньо зафіксовано.

18. Поховання Войцехівка І 1/1, 2/1, 3/1, 8/1, 11/1, 12/3, 16/1 були повністю зруйновані.

19. За фото у публікації та кресленні з архіву О. Ф. Лагодовської (Лагодовська 1948, рис. 5; Лагодовская, № 34—35; Лисенко, Лисенко 2024b, рис. 9).

20. За кресленням з архіву О. Ф. Лагодовської (Лагодовская, № 34—35).

21. За фото у звіті С. С. Гамченка (Гамченко 1924, № 46, фото 25).

22. Там само (фото 82, 84).

Рис. 13. Вигляд розкопу С. С. Гамченка на місці кургану 1 курганної групи 2 Войцехівського могильника станом на 2012 р.

Fig. 13. View of S. S. Gamchenko's trench on the barrow 1 of mound group 2 of the Voitsekhivsky cemetery as of 2012

Рис. 14. Знахідки часів Другої Світової війни на місці розкопу С. С. Гамченка

Fig. 14. Finds from the Second World War at the trench of S. S. Gamchenko

чеві кістки лежали не *in situ* і були зрушені з місця.

Поховані були орієнтовані головами на північний схід (І 6/2), схід (І 2/2, 2/3, 4Б/3, 5/2, 5/3, 6/3, 9/2, 9/5, 11/2, 12/2), південь (І 4Б/4), південний захід (І 15/1), захід (І 2/1, 4А/1, 4Б/1, 4Б/2, 5/1, 5/4, 7/1, 8/1, 9/1, 9/3, 9/4, 12/1), північний

захід (І 6/1). Як бачимо, домінуючими була орієнтація у західному та східному секторах (із відхиленнями).

Дев'ять похованих супроводжував керамічний посуд (І 2/3, 4Б/1, 4Б/2, 4Б/4, 5/2, 7/1, 9/2, 9/3, 12/2). Біля голови поховання 5/4 було покладено склепіння ще одного черепа («чаша

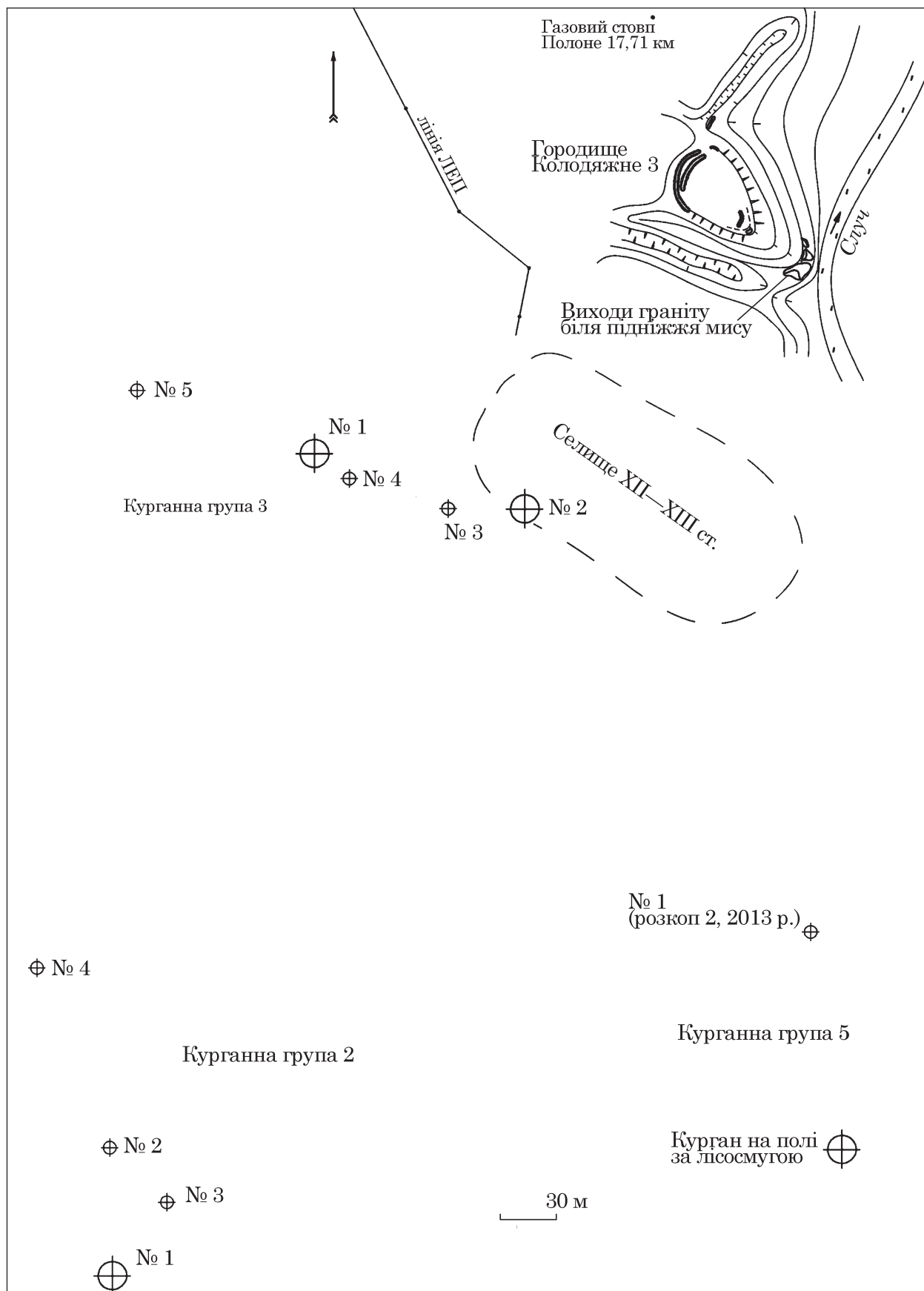

Рис. 15. Городище Колодяжне 3 з прилеглим селищем XII—XIII ст. в оточенні найближчих курганів доби бронзи (зйомка О. В. Манігди, 2013 р.; доповнення С. Д. Лисенка)

Fig. 15. The Kolodyazhnoye 3 fortified settlement with an adjacent settlement from the 12th—13th centuries, surrounded by nearby Bronze Age barrowss (mapping of O. V. Manigda, 2013; additions of S. D. Lysenko)

(миска) з відпиляного людського черепа», за термінологією С. С. Гамченка). У восьми похованнях знайдені бронзові прикраси (І 2/2, 2/3, 5/2, 6/2, 9/1, 9/2, 11/2, 12/1); у трьох — кремінні наконечники стріл (І 5/1, 6/1, 16/1). У 11 похованнях супровідний інвентар не виявлено (І 1/1, 2/1, 3/1, 4А/1, 4Б/3, 5/3, 6/3, 9/4, 9/5, 11/3, 15/1). Біля трьох скелетів знайдені кістки тварин (І 4А/1, 5/2, 5/4).

У курганній групі 3, у трьох курганах²³, виявлено сім поховань комарівської культури: чотири тілопокладення, дві демембрації та один кенотаф. Усі поховання розташовані у центральному секторі курганів. У тілопокладеннях усі скелети лежать скорчено; ступінь скорченості різний — сильний (ІІІ 2/3), середній (ІІІ 2/5) та слабкий (ІІІ 2/1, 2/2). Три небіжчики (ІІІ 2/2, 2/3, 2/5) покладені на лівому боці, один (ІІІ 2/1) — на правому. Руки у всіх були сильно зігнуті у ліктях, кисті розташовані перед обличчям. Два поховання (ІІІ 2/3, 2/5) орієнтовані головами на схід, ще два (ІІІ 2/1, 2/2) — на південь. Два поховання були здійснені за порядком демембрації (ІІІ 1/1, 2/4)²⁴. Супровідний інвентар (керамічний посуд) виявлений лише у двох похованнях (ІІІ 2/1, 2/5); одне поховання (ІІІ 2/4) містило кістки тварин (Лисенко, Лисенко 2018; Лисенко, Лисенко 2024а).

Ритуальні вогнища та кострища зафіксовані у курганах 4А, 4Б, 5—7, 9, 15 групи 1 та курганах 1 і 2 групи 2. У курганах 5 та 7 групи 1 кострища були розташовані безпосередньо над центральним похованням, як і в кургані 1 групи 2.

Як бачимо, за всіма основними параметрами поховання із кургану 1 групи 2 цілком відповідають панівним обрядовим тенденціям поховань комарівської культури у сусідніх курганних групах Войцехівського могильника.

Обстеження території Войцехівського могильника 2011—2013 рр. Під час розкопок на території Войцехівського могильника 2011—2013 рр. також було обстежено територію по обидва боки Случі між с. Колодяжне та смт Миропіль. Виявлені різночасові пам'ятки: від доби пізнього енеоліту до давньоруського періоду. Було локалізоване невелике городище ХІІ—ХІІІ ст. (Колодяжне 3), зовнішні вали якого позначені на плані І. Ф. Левицького 1924 р. у вигляді підкови (рис. 1: 2; 15; Манігда, Лисенко 2014).

Під час розвідки 2012 р. були також локалізовані місця, де розташовано курганні групи 1 та 2, зокрема курган 1 курганної групи 2, до-

сліджений С. С. Гамченком. Курган знаходився на незначній відстані від заболоченого лівого берега середньої течії безіменного струмка, який впадає до р. Случ на північний захід від курганної групи 6 (2013 р.). На момент розвідки це був південний кут сільськогосподарських земель смт Миропіль, межа яких із землями с. Колодяжне проходила по лісосмузі (рис. 12: 2).

До нашого часу зберіглося кільце відвалів розкопу С. С. Гамченка, яке оточує місце розташування кургану 1, прокопане до рівня материка. Розкоп укритий густими заростями чорнолісся (рис. 13). Усередині кільця відвалів за допомогою металодетектора було знайдено кулю, гільзи та фрагменти гранат — свідки подій Другої Світової війни (рис. 14).

2013 року О.В. Манігда за допомогою GPS зняла план ділянки Войцехівського могильника від городища Колодяжне 3 до кургану 1 курганної групи 2 (рис. 15). Крім залишків кургану, розкопаного С. С. Гамченком, на орному полі на північ від нього було зафіксовано ще три невеличкі, сильно розорані кургани, позначені нами номерами 2—4. Загалом, схема розташування курганів 1—3 (за зйомкою 2013 р.) відповідає схемі розташування курганів 1, 4, 3 на плані у звіті С. С. Гамченка (рис. 3).

Висновки. Поховальний ритуал, зафіксований С. С. Гамченком у кургані 1 курганної групи 2 Войцехівського могильника повністю відповідає поховальному ритуалу найближчих курганних груп комарівської культури цієї пам'ятки (групи 1 та 3). Інші кургани групи 2 за зовнішнім виглядом і розмірами також мало чим відрізняються від курганів комарівської культури, досліджених на південь і північний схід від них. Дослідження нерозкопаних курганів групи 2 у подальшому вважаємо перспективним.

* * *

Подяки. Щиро дякуємо Юлії Лемеш за допомогу у перекладі англійською.

ЛІТЕРАТУРА

- Березанская, С. С. 1959. *Отчёт о работе Волынского разведочного отряда в 1958—1959 гг.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1959/13а.
- Березанская, С. С. 1972. *Средний период бронзового века в Северной Украине.* Киев: Наукова думка.
- Бунятян, К. П. 2021. Доба бронзи — «вік тваринництва». В: Ворончук, І. (ред.). *Історія Волині*. 1. Київ; Харків: О. Савчук, с. 167–208.
- Бурдо, Н. Б. 2004. Войцехівка. В: Відейко М. Ю. (ред.). *Енциклопедія трипільської цивілізації*. 2. Київ: Укрполіграфмедіа, с. 103–104.
- Гамченко, С. С. 1924. *Раскопки 1924 г. на Волини Сергея Гамченка.* НА ІА НАН України, фонд С. С. Гамченка, № 46—48.

Гончаров, В. К. 1948. *Отчет о работах Волынской-Подольской археологической экспедиции 1948 года*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1948/5.

Лагодовська, Е. Ф. № 34—35. *Матеріали к исслед. Войцеховских памятников*. НА ІА НАН України, фонд О. Ф. Лагодовської, № 34—35.

Лагодовська, О. Ф. 1948. Войцехівський могильник бронзової доби на Волині. *Археологія*, II, с. 62-77.

Лагодовская, Е. Ф. 1954. Войцеховское позднетрипольское поселение. *Краткие сообщения института археологии УССР*, 3, с. 86-89.

Лагодовська, О. Ф., Захарук, Ю. М. 1956. Нові дослідження Войцехівського могильника. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 69-74.

Левицький, І. Ф. 1929. Пам'ятки мегалітичної культури на Волині. *Антропологія*, II, с. 192-222.

Левицький, І. Ф. 1930. Домовина кінця неолітичної доби на бережжі середньої течії р. Случі (с. Колодяжне на Волині). *Записки ВУАК*, I, с. 159-178.

Лысенко, С. Д. 2019. Матеріали комаровської і сосницької культур в експозиції Археологического музея Института археологии НАН Украины. *Археологія і давня історія України*, 3 (32), с. 49-62.

Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2011. Вклад С. С. Гамченко в изучение памятников тшинецкого культурного круга. В: Платонова, Н. И. (ред.). *История археологии: личности и школы. Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки (Киев, 5—8.10.2010)*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 217-230.

Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2017. Курганоподобные возвышения с территории Войцеховского могильника (по результатам исследований 2013 г.). *Новое прошлое*, 4, с. 264-285.

Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2018. Курганная группа 3 Войцеховского могильника (по результатам исследований 2011—2012 гг.). В: Синика, В. С., Рабинович, Р. А. (ред.). *Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н. П. Тельнова*. Кишинёв; Тирасполь: Stratum, с. 89-112.

Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2021. Комплекс металлических изделий завершающего этапа эпохи поздней бронзы с территории Войцеховского могильника. *Stratum plus*, 2, с. 339-360.

Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2024a. Курганная группа 3 Войцехівського могильника комарівської культури. *Археологія*, 4, с. 61-85.

Лысенко, С. Д., Лысенко, С. С. 2024b. Спиральні підвіски тшинецького культурного кола типу Лубна—Чорногородка. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 40-53.

Манигда, О. В., Лысенко, С. Д. 2014. Маловідоме городище в системі літописного Колодяжина на р. Случ. *Археологічні дослідження в Україні 2013 р.*, с. 121-122.

Матвишина, Ж. Н., Лысенко, С. Д., Кушнir, А. С. 2020. Палеопедологические исследования курганов Войцеховского могильника. *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Причерноморья*, 12, с. 13-76.

Свешников, И. К. 1983. *Культура шаровидных амфор*. Археология СССР. Свод археологических источников, В1-27. Москва: Наука.

Славин, Л. М. 1947. Двадцять п'ять років археологічних досліджень Академії наук УРСР. *Археологія*, I, с. 65-84.

REFERENCES

Berezanskaia, S. S. 1959. *Otchet o rabote Volynskogo razvedochnogo otriada v 1958—1959 gg.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1959/13a.

Berezanskaia, S. S. 1972. *Srednii period bronzovogo veka v Severnoi Ukraine*. Kiev: Naukova dumka.

Buniatian, K. P. 2021. Doba bronzы — «vik tvarynnystva». In: Voronchuk, I. (ed.). *Istoriia Volyni*. 1. Kyiv; Kharkiv: O. Savchuk, s. 167-208.

Burdo, N. B. 2004. Voitsekhivka. In: Videiko M. Yu. (ed.). *Entsyklopediia trypil'skoi tsyvilizatsii*. 2. Kyiv: Ukpolihrmedia, s. 103-104.

Gamchenko, S. S. 1924. *Raskopki 1924 g. na Volyni Sergeia Gamchenka*. NA IA NAN Ukrainy, fond S. S. Gamchenko, N 46—48.

Goncharov, V. K. 1948. *Otchet o rabotakh Volynsko-Podolskoi arkheologicheskoi ekspeditsii 1948 goda*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1948/5.

LaGodovskaia, E. F. N 34—35. *Materialy k issled. Voitsekhovskikh pamiatnikov*. NA IA NAN Ukrainy, fond E. F. LaGodovskoi, N 34—35.

Lahodovska, O. F. 1948. Voitsekhivskiy mohyl'nyk bronzovoi doby na Volyni. *Arheologia*, II, s. 62-77.

LaGodovskaia, E. F. 1954. Voitsekhovskoe pozdnetripolskoe poselenie. *Kratkie soobshcheniia instituta arkheologii USSR*, 3, s. 86-89.

Lahodovska, O. F., Zakharuk, Yu. M. 1956. Novi doslidzhennia Voitsekhivskoho mohyl'nyka. *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, VI, s. 69-74.

Levytskyi, I. F. 1929. Pamiatky mehalitychnoi kultury na Volyni. *Antropolohiia*, II, s. 192-222.

Levytskyi, I. F. 1930. Domovyna kintsia neolitychnoi doby na poberezhzhi serednoi techii r. Sluchi (s. Kolodiazhne na Volyni). *Zapysky VUAK*, I, s. 159-178.

Lysenko, S. D. 2019. Materialy komarovskoi i sosnitskoi kultur v ekspozitsii Arkheologicheskogo muzeia Instituta arkheologii NAN Ukrainy. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (32), s. 49-62.

Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2011. Vklad S. S. Gamchenko v izuchenie pamiatnikov tshinetskogo kulturnogo kruga. In: Platonova, N. I. (ed.). *Istoriia arkheologii: lichnosti i shkoly. Materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii k 160-letiiu so dnia rozhdeniia V. V. Khvoiki (Kiev, 5—8.10.2010)*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 217-230.

Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2017. Kurganopodobnie vozvisheniya s territorii Voitsekhovskogo mogilnika (po rezul'tatam issledovaniia 2013 g.). *Novoe proshloe*, 4, s. 264-285.

Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2018. Kurgannaya gruppa 3 Voitsekhovskogo mogilnika (po rezul'tatam issledovaniia 2011—2012 gg.). In: Sinika, V. S., Rabinovich, R. A. (ed.). *Drevnosti. Issledovaniya. Problemy. Sbornik statei v chest 70-letiya N. P. Telnova*. Kishinyov; Tiraspol: Stratum, s. 89-112.

Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2021. Kompleks metallicheskikh izdelii zavershayushchego etapa epokhi pozdnei bronzы s territorii Voitsekhovskogo mogilnika. *Stratum plus*, 2, s. 339-360.

Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2024a. Kurhanna hrupa 3 Voitsekhivskoho mohyl'nyka komarivskoi kultury. *Arkheolohiia*, 4, s. 61-85.

Lysenko, S. D., Lysenko, S. S. 2024b. Spiralni pidvisky tshynetskoho kulturnoho kola typu Lubna—Chornohorodka. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1, s. 40-53.

Manihda, O. V., Lysenko, S. D. 2014. Malovidome horodyshe v systemi litopysnoho Kolodiazhyna na r. Sluch. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013 r.*, s. 121-122.

Matviishina, Zh. N., Lysenko, S. D., Kushnir, A. S. 2020. Paleopedologicheskie issledovaniia kurganov Voitsekhovskogo mogilnika. *Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Prichernomoria*, 12, s. 13-76.

Sveshnikov, I. K. 1983. *Kultura sharovidnykh amfor*. Arkheologiya SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov, V1-27. Moskva: Nauka.

Slavin, L. M. 1947. Dvadtsiat p'iat rokiv arkheolohichnykh doslidzhen Akademii nauk URSR. *Arheologia*, I, s. 65-84.

S. D. Lysenko, S. S. Lysenko

**BARROW GROUP 2 OF THE
VOYTSEKHIVKA BURIAL GROUND
OF THE KOMARIV CULTURE
(excavations of 1924 and 2012—2013)**

The Voytsekhivka burial ground is one of the most significant cultural sites of the Late Bronze Age in the eastern part of Forest-Steppe Volynia. The site is located on the left bank of the Sluch River between the village of Myropil, the village of Kolodiazhne of Zhytomyr District, Zhytomyr Region, and the village of Kolosivka (former Voytsekhivka) of Shepetivka District, Khmelnytskyi Region, in Zapust Stow. The burial ground consists of 17 barrow groups, which in total contain more than a hundred mounds.

In 1924, S. S. Hamchenko started excavations of the cultural site, and O. F. Lahodovska continued the study in 1949. In total, 13 mounds were excavated in barrow group No.1 and one mound in barrow group 2. Then, in 2011—2013, the Fastiv Archaeological Expedition resumed excavations at the burial ground, with 4 mounds excavated in barrow group 3 and one mound-like hill in each of barrow groups 4—6.

Most of the burial assemblages discovered at the burial ground (16 mounds out of 21) belong to the classic horizons of the Komariv culture of the Trzciniec cultural circle of the Late Bronze Age (mid-third quarter of the 2nd millennium BC). Mound 1 of barrow group 2, excavated by S. S. Hamchenko in 1924, can also be dated by that time. Two heavily destroyed burials were discovered in the mound. Based on the remains of the

bones, we can assume that the dead were laid crouched on their right side and oriented with their heads to the south-west and west. No grave goods were found near the bones, with the earthfill containing fragments of large vessels and bowls of the Trzciniec-Komariv type. The remains of a ritual hearth and individual bones of a sacrificial animal (a bull) were found above the central burial.

In 2012, the excavation site of S. S. Hamchenko was located in the area. In 2013, O. V. Manihda made a video of the central section of the Voytsekhivka burial ground by means of GPS. The expedition found three smaller and heavily ploughed mounds to the north of mound 1 of barrow group 2, with further excavations considered promising.

Keywords: Volynia, Late Bronze Age, Trzciniec cultural circle, Komariv culture, Voytsekhivka burial ground.

Одержано 14.12.2024

ЛИСЕНКО Світлана Станіславівна, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Svitlana S. LYSENKO, Ph. D. (History), Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-6713-6074,

e-mail: sspssl2000@gmail.com.

ЛИСЕНКО Сергій Дмитрович, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Sergiy D. LYSENKO, Ph. D. (History), Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9624-0364,

e-mail: suraganga1@gmail.com.